



T.C.  
Kültür ve Turizm Bakanlığı  
Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü

9 MİLLETLERARASI  
**TÜRK HALK**  
KÜLTÜRÜ KONGRESİ

MADDİ KÜLTÜR



# UYGUR TÜRKLERİNDE BAZI MADDİ KÜLTÜR OLGULARI VE BUNLARIN DİNİ SİYASİ SOSYO-KÜLTÜREL İŞLEVLERİ

Doç. Dr. Fatih BAKIRCI<sup>1</sup>

## Giriş

Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Uygur Özerk Bölgesi'nde Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi şehirlerde yoğun olarak yaşayan Uygur Türkleri, bu bölgede sırasıyla Yarkent Hanlığı veya Kaşgar Hanlığı olarak da bilinen *Saidiye Hanlığı* (1514-1680) ve *Hocalar Dönemi* (1696-1762) gibi siyasi yapılanmalar içinde pek çok edebi, dini ve siyasi eser vücuda getirmişlerdir. 16-18. yüzyıllar arasını kapsayan bu dönemde yoğun olarak meydana getirilen bu eserlerde çeşitli maddi kültür olgularıyla karşılaşmaktadır. İnsanoğlunun yaptığı ve günlük hayatta farklı alanlarda kullandığı her türlü araç gereç, alet edevat, giysi gibi malzemeleri içeren maddi kültür unsurları, Uygur Türkleri tarafından oluşturulmuş edebi, dini ve siyasi muhtevalı eserlerde yer almış ve bunların her birine örf, adet, gelenek, görenek, ahlak anlayışı, inançlar, değerler ve düşünce tarzlarını meydana getiren manevi kültürel unsurlar etrafında farklı işlevler yüklenmiştir.

Bu bildiri kapsamında Doğu Türk yazı dilinin etkin olduğu alanlardan biri olan Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, Kuça gibi kültür merkezlerinde 16. yüzyıl başından 18. yüzyıl ortalarına kadar kaleme alınan eserleri taradığımızda özellikle 1. Muhammed Ebu Salahi tarafından 1678 yılında yazılan *Gül ü Bülbül*'ünde, 2. Ömer Baki tarafından 1792 yılında yazılan *Ferhad ü Şirin*'i ve 3. yine aynı yazar tarafından 1792'de kaleme alınan *Leyli vü Mecnun*'u gibi edebi eserlerinde; 4. Muhammed İvaz Semerkandi tarafından 1604 yılında yazılan *Ziyau'l-Kulub*'unda ve 5. 17-18. yüzyıllarda yazıldığı tahmin edilen *Kıssa-i Hoca Afak ve Hoca Yusuf ve Hoca Cihan*'da bazı maddi kültür olgularının kullanım alanı ve işlevleri dikkat çekmektedir. Taranan eserlerde dikkat çeken maddi kültür olguları şunlardır: *harir hulle, gülab, dud (tütsü), kök temür, ser-pa(y), sipaç, şedde ve zilçe*.

1 Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fthbkrc@hotmail.com.



**kök têmür:** “mavi demir; kılıç”

“Her yerde bolsa mêniiş düşmenim şu bolğay!” dep evvel düşmenni yoq kılığay-mên!” dep özi birle **kök têmür kèygen** on miş mübâriz fehlevân bar êrdi. TT. “*Benim düşmanım her nerede olursa böyle olsun! Öncelikle <o> düşmanı yok edeceğim!*” dediğinde kendisiyle <birlikte> **mavi demir (kılıç) kuşanan** <ve> savaştan on bin yiğit vardı (ÖBaki-FŞ; Bakırcı 2016: 150, 198).

**kök têmür:** (<DLT [azraq] kök têmür CTD III, 108; ko:k têmür (al-azraq) “blue iron” ED 709a; kök “koyu gri, gri, gök renginde olan her renk”; **kök têmür kerü turma.s.** “Mavi demir iş görmeden durmaz; yani bir şeye isabet ettiği zaman onu yaralar.” Ercilasun vd. 2014: 155, 734) mavi demir; kılıç.

**kök têmür kèy-:** “kılıç kuşanmak”

Kaşgarlı'nın *Divanü Lügati't-Türk*'ünden itibaren gördüğümüz “mavi demir (kılıç)” anlamına gelen **kök têmür**, **kök têmür kerü turmas** “Mavi demir iş görmeden durmaz; yani bir şeye isabet ettiği zaman onu yaralar” atasözünde de yaşamaktadır. “Koyu gri, gri, gök renginde olan her renk” anlamlarındaki **kök** (>*gök*)'ün **têmürle** birlikte kullanılması değerlendirildiğinde **kök** (gök) renginin Türk kültüründeki yerini hatırlamak gerekir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un doğuşu anlatılırken şu ifadeler geçer:

“Aydın oldu gözleri, renklendi, ışık doldu,

Ay Kağan'ın o gündü, bir erkek oğlu oldu.

Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi

*Gömgök, gök mavisiydi, bu oğlanın yüz rengi*, burada yüzünün renginin mavi-liğinden kast edilen renk bakımından bir nitelendirme değildir. İleride kağan olacak birinin daha doğumu sırasında birtakım kağanlık alametleri olmalıydı. Yani Tanrısal (İlahî) bazı özellikleri olmalıydı. Bu nedenle, Oğuz Kağan, “Gök Tanrı”nın rengine bürünmüştür. Onun yüzünün gök renkte olması, onun gökten geldiğini ve Tanrı'nın rengini taşıdığını gösteren bir belirtidir.

Oğuz Kağan destanının bazı bölümlerinde Oğuz Kağan'a kılavuzluk eden ve Tanrı tarafından gönderilen kutsal kurttan söz açılırken, hep *gök tüylü*, *gök yeveli* ifadeleri kullanılır. Burada da kurda “gök” sıfatının verilmesi, onun kutsallığını ve Tanrı ile ilgisini göstermektedir. Bu bağlamda *demir* (<*têmür*) için kullanılan *gök* (<*kök*) rengi daha iyi anlaşılmalıdır; ayrıca yine Türklerde animistik inanca bağlı *demirin* kutsallığı, halk hekimliğindeki çeşitli tedavi yöntemlerinde *demir*den istifade edilmesi ve Türk destanlarında (*Ergenekon Destanı* vb.) çokça işlenmesiyle birlikte düşünüldüğünde **kök têmür** “mavi demir; kılıç” isimlendirilmesi son derece manidardır.

Ömer Bakı'nın *Ferhad ü Şirin*'inde Ferhad'ın düşmanlarına karşı mücadelesinde yanında **kök têmür kèygen** “mavi demir; kılıç kuşanan” âdeti “mavi demirin; kılıcın” koruyuculuğu ve kutsallığıyla yenilmezlik elde eden binlerce yiğit bulunmaktadır.

**ser-pa(y)**: “giysi; şeref bildiren (sarık ya da takke, kaftan ve çizmeleri de içerir) resmî elbise”

Dédi Šāvus bil<gil> èy yār-ı bāver / Bu <v>ā<d>ı kuşlarığa mèn mè server (S-GB 1387)  
TT. *Tavus, “Ey sadık dost, bu vadi kuşlarına yol gösteren benim, (bunu) bil!*

Kéyip égnimge tillè vü zer-i nāb / Bu zeng-**ser-pāy** kişide yoқты Óarr-yāb (S-GB 1388)

TT. Sırtıma saf altın işlemeli (giysi) giymiş(im). Bu **giysin**in kışkandıran ışıltısı, (hiç)kimse-de yoktur (Bakırcı 2015: 307, 422).

Āhîrū'l-emr Ferhād'nı izdip barġan kişiler ol taġda ilgerikidin hem hūbraġ arıġ ġazadır dèp Şîrin'ğa hāber bèrdiler. Şîrin bisyār hōş-vaġt bolup hāber ayġanlarġa **ser-pālar** ġıldı ammā köij-lide Ferhād'nij cemālinı temāşā ġılmaġġa bisyār ārzū ġılır èrdi. TT. *Sonunda Ferhat'ı aramak için giden kişiler, “O daġda öncekiden de daha iyi ark kazmaktadır.” diye Şirin'e haber verdiler. Şirin çok mutlu olup haber-<i> getirenlere şeref nişanesi (olan) giysiler ihsan etti ama gönlünde Ferhat'ın yüzünü görme arzusu bulunuyordu* (ÖBaki-FŞ; Bakırcı 2016: 144, 192).

**ser-pā** (<Far. ser+pā(y); ser-pāy “a kind of shoe (see ای اېر يېز); zîr-pā, zîr-pāy “subject, tributary; a shoe” Steingass 1982: 670b, 633b; YUyg. ser-pāy “kiyim, kiyecek, üstbaş” İL 618b; sarpay (sarpa) Shaw 1880: 121).

Farsçadan Türkçeye geçen birleşik yapılı sözcüğün Farsçadaki karşılığı “a kind of shoe” [ayakkabı, pabuç]'dur. Doġu Türkçesinde ise anlam genişlemesine uğrayarak “giysi” hatta Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde “şeref bildiren (sarık ya da takke, kaftan ve çizmeleri de içerir) resmî elbise” gibi anlamlarda kullanıldığını Kaşgar ve Yarkent ağızları üzerine araştırmalar yapan Robert Shaw'ın hazırladığı sözlük sayesinde haberdar oluyoruz. Hem Salahi tarafından Kaşgar'da 1678 yılında yazılan *Gül ü Bülbül*'de hem de Ömer Baki tarafından Yarkent'te 1792'de kaleme alınan *Ferhad ü Şirin*'de ser-pa(y)'ın “giysi” anlamının yanı sıra daha çok “şeref bildiren (sarık ya da takke, kaftan ve çizmeleri de içerir) resmî elbise” anlamlarıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Salahi'de metaforik bir dil içinde tavus kuşunun, diğer kuşlar arasından sıyrılan kibirli, gösterişli ve muteber oluşu kendisinin sırtındaki serpayla okuyucuya sezdirilirken Ömer Baki'de ise Şirin kendisine Ferhad'la ilgili haber getirenlere ihsanda bulunmak üzere serpa-lar verir. Bu metinlerin tanıklığında genel olarak “giysi, elbise” anlamına gelen serpa gibi bir maddi kültür ögesinin Uygur Türkleri arasında bir şeref ve itibar göstergesi anlamları taşıdığı dolayısıyla serpayla sembolleşen ve sosyo-kültürel alanlarda kazandığı anlam örüntüsüyle de dikkat çeken bir maddi kültür ögesidir.

**sipaç** “taç, sarık” (YUyg. sipaç (sipach سېپاچ) “beyaz kumaştan sarık” Shaw 1880: 129; YUyg.<sub>Hot.</sub> sipeç “tac, selle” Gopuri 1986: 275).

Başijda tāc èmes yalġan safıġdūr/ Sipacılıġ ġāhı rāst ġāhı kecdūr (S-GB 1665)

TT. *Başında(ki) taç deġil, yalandan (bir) çuvaldır; tacın, bazen düz bazen eğridir* (Bakırcı 2015: 338, 436).



Kéyip başıjğa zāhid-āne destār /ÓAbesdür šāÓatiijde ger riya bar (S-GB 1666)

TT. *Başına zahitçe (bir sarık giymiş(sin). Kulluğunda riya var(sa) (yaptıkların) boştur* (Bakırcı 2015: 338, 436).

Günümüz Uygur Türkçesinde kullanılan *sipaç* “taç, sarık” sözcüğü Salahi'nin *Gül ü Bülbül*'ünde de geçmektedir. Eserin 17. yüzyıla ait olduğu dikkate alındığında *sipaç*ın Doğu Türkçesinde daha erken dönemlerde kullanıldığı söylenebilir. *Gül ü Bülbül*'de yalancı ve riyakar olarak nitelendirilen Hüdhüd'ün ibiğinden mülhem metaforik olarak kullanılmış bir maddi kültür ögesidir. *Sipaç*ın, dönemin ve bölgenin dini tiplerinden *zahitlere* özgü bir sembol olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bölgede Saidiye Hanlığı'ndan itibaren Nakşibendi tarikatına bağlı iki ayrı kolun mücadeleleri görülür. Bölge halkının dini duyguları, manevi ve maddi yönleri nedeniyle Nakşibendî tarikatı ya da bu bölgedeki yaygın adıyla “İşançılık”<sup>2</sup> hızlı bir şekilde yayılırken, Abdullah Han ve oğlu Yolbars Han ile Abdüllatif Han ve İsmail Han arasındaki taht mücadelelerinde tarikat mensuplarının da kendi çıkarları doğrultusunda farklı hanlara destek verip ikiye bölünmeleri, Nakşibendiliğin Doğu Türkistan'da iki önemli kolunun oluşmasına neden olur (“Hocalar Devri” öncesi Saidiye Hanlığında yaşanan siyasî olaylar ve hocaların rolü ve çekişmeleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Almas 1984, Buğra 1987). Mahdum-ı Azam'ın büyük oğlu Hoca Muhammed Emin Kalan (İşan Kelân)'ın oğulları *Afakiyye* veya *Aktağlık* (Akdağlı) adıyla, dördüncü oğlu Hoca Muhammed İshak Veli'nin oğulları ise *İshakiyye* veya *Karatağlık* (Karadağlı) adıyla, ayrı görüşler savunan iki dini grup olarak kıyasıya mücadeleye girmeleri ülkeyi yeni bir döneme sürükler. Hanlığın bu dikkat çekici siyasi tarihi ve toplumsal yapısı, bölgenin kültür ve edebiyat ürünlerine de yansımış ve *sipaç* “sarık” gibi zahitlerle özdeşleşen giysiler, Salahi'nin *Gül ü Bülbül*'ünde zahit Hüdhüd'ün sarığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

**şedde** “boncuk, küre; dizi, sıra” (<Ar. şedde; YUyg. şedde دة دة “mescidleriniñ peştaklırı üstige mihrabçe şeklide qoyulğan xış” İL 776a; دة شاد shadah Shaw 1880: 133).

Eger bāver kılmāsaijlar, duyulğalarıjğa temāšā kılıijlar! Alem birle tuğlar şeddesiğa baqıijlar, dēp andağ ēttiler kim barça duyulğaları urup yerge yumalattı, barça tuğlar şeddesini pāre pāre kıldı. TT. *Eğer inanmasanız, miğferlerinize bakınız! Sancak ve tuğlar<ın> boncuğuna bakınız!*” deyince şöyle yaptı: *Bütün miğferleri vurup yere yuvarlattı, bütün tuğlar<ın> boncuğunu paramparça yaptı* (ÖBaki-FŞ; Bakırcı 2016: 150-151, 198).

Arapça kökenli sözcük, günümüz Uygur Türkçesinde yaşayan ve takip edebildiğimiz kadarıyla 18. yüzyıldan itibaren Doğu Türkçesinde “boncuk, küre; dizi, sıra” anlamlarıyla kullanılmaktadır. Ömer Baki'nin *Ferhad ü Şirin*'inde Ferhad, düşmanlarına meydan okuma adına tuğların şeddelerini paramparça eder. Bu maddi kültür ögesinin Türk kültüründe *alemle* birlikte bir *alplık* simgesi olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Emel Esin, İlhanlı devrine ait bir kitap sayfasında Hakanlı alplarından İlik Buğra Han'ın bayrağı ve bayrağındaki alem resmedilirken alemin, *moncuk* üzerine oturtulmuş iki başlı evren

2 “İşan”, “Türkistan'da din öğretmenlerine verilen unvan” İL 1337b; “Türkistan ve İdil havzası Türklerinde “sufi, kerâmet sahibi, veli” anlamlarında, ulema ve şeyhlere verilen bir unvandır. Orta Aysa kaynaklarında tarikat başkanlarının isimlerinin yerine “İşan”, “Pir” adları da kullanılmıştır” (OSMANOV 1997: 186).

(ejderha) şeklinde olduğu belirtilir. Yine Esin'in tespitine göre Timür'ün evrenli moncuğu da, Toktamış Han ile yaptığı savaşta Topkapı Müzesi Kütüphanesi H. 2153 vr. 2'de resmedilmektedir (2006: 302, 138. dipnot).

Türk kültür tarihinde alem ve tuğların üzerine oturtulduğu ve alplik simgesi olduğu anlaşılan maddi kültür olgularından *moncuk* (küre), Doğu Türkçesinde şedde gibi alıntı bir sözcükle de olsa anlam alanı ve işleviyle Uygur Türkleri arasında yaşamaktadır. Çünkü Ömer Baki'nin Ali Şir Nevâyî gibi yüksek zümre edebi çevrelerine hitap eden *Ferhad ü Şirin*'ini halkın anlayacağı bir üslupla mensur bir şekilde yeniden kaleme aldığını unutmamak gerekir.

### **zilçe-i kirmanî:** “bir tür Türk halısı”

Şâfûr barıp Ferhâd'niiy ayağığa yıkıldı ayâğlarığa söyüp zâr zâr yığıladı, barça hâlâyıqlar yığılaştılar. Ferhâd'niiy tenige ğarır ğulleler yafıp gül-âblar sêptiler, hõş-büy nêmerseler ve dūd bêrdiler. Sandûĝa salıp tèvege kıoydılar, üzesige **zilçe-i Kirmanîler** yafıp; Şâfûr tèveeni boynıĝa bağlap Şirîn şarafige revân boldılar. Barça hâlâyıqlar çıķıp Ferhâd'nı, Şirîn'niiy ordasıĝa keltürdiler. TT. Şapur gidip Ferhat'ın ayağına kapanıp ayaklarını öpüp hıķkıra hıķkıra aĝladı, bütûn halk aĝladı. Ferhat'ın vücudunu ipek<ten yapılmış> cennet elbiseler<iyle> örtüp gül suları serptiler, hoř kokular ve tûtsü verdiler. Sandıĝa koyup deveye bindirdiler, üzerine **Kirmanî halılar** örttüler. Şapur, deveyi boynuna bağlayıp Şirin'e doĝru yola koyuldu. Bütûn halk çıķıp Ferhat'ı, Şirin'in <kendi> sarayına getirdiler (ÖBaki-FŞ; Bakırcı 2016: 167-168, 212).

**zilçe** “halı, kilim; bir tür uzun tüylü halı, Türk halısı”(<zıl+çe; → Doĝu T.<sup>§S176</sup> zıl “zilçe, kilim, ferş”; YUyg. *zilçe* İL 588b; Shaw 1880: 115).

**kirmanî** (<T. *kirmen* + Ar. -i; *kirmen* [>*kirman*] <eĝir- + -men Eren 1999: 245-246; *kirman* <Erm. *k'arman* ‘spindle’ Dankoff ALT 782 [Eren 1999: 246]; *kirmen* <egirmen <eg-(i)r-men → *girmen* [e-/ düşmesi ile] > *kirmen* ~ *kirman* [g- > k- ile] Gülensoy 2007: 527) kirmenle yapılmış olan; “kirmen” ip eĝirmeye yarayan alet.

Türkçeye Farsçadan geçen *zil*, *zilçe* “halı, kilim” anlamındaki sözcük, Doĝu Türkçesi (Çaĝatay Türkçesi) döneminde kullanılmış olup günümüzde de Yeni Uygur Türkçesinde görülmektedir. *Zilçe* sözcüĝü taranan eserlerden Ömer Baki'nin *Ferhad ü Şirin* adlı eserinde Ferhad'ın ölümünün ardından ona düzenlenen cenaze töreninde geçmektedir. Şirin'in Hüsrev'le evleneceĝi haberini alan Ferhad, aşk acısı çekerek başını taşlara vurur ve ölür. Cenazesinin kendi sarayına gönderilmesini isteyen Şirin'in talebinin yerine getirilmesi için Şapur ve yakınıdakiler Ferhad'ın cenazesini deveye bindirdikten sonra sandıĝın üzerine kirmenlerle dokunmuş yünlü halı örterler. Türkçe “ip eĝirmeye yarayan alet” anlamındaki *egirmen*'den bozma *kirmen* sözcüĝü, zamanda İnan'da halı ve kilim dokumacılıĝıyla bilinen bir yer adı oluşturmuş ve *Kirman* olarak kullanılagelmiştir. Bu sözcüĝe Arapça nispet i'sinin (-î) gelmesiyle oluşmuş *Kirmanî*, metinde *zilçe* ile kullanılarak “Türkler tarafından dokunan bir halı; Kirman halısı” anlamında *zilçe-i Kirmanî* şeklinde geçmektedir. Metinden de anlaşıldıĝı üzere bu maddi kültür ögesi cenaze törenlerinde kullanılan ve halk arasında cenazeye işaret eden bir öge olarak deĝerlendirilebilir. Ayrıca metnin bütününe yansıyan Ferhad'ın halk için yaptığı kahramanlıklar ve Ermen ülkesinin hükümdarı



Mihin Banu'nun yeğeni Şirin'in sarayına gönderilmek üzere hazırlanan bir cenaze ritüeli olarak düşünüldüğünde bunun sıradan kişiler için kullanılmadığı da ifade edilebilir.

Bu tür yeni bir hayata geçiş ritüellerinin kökeninde “doğum düşüncesi” esaslı uygulamaların yer aldığını ileri süren Serkina Galina'ya göre keçe, post, halı gibi yaygılar, ölen kişinin dünyadan tecridi ve kendi dünyasını yeniden var etmesinde kullanacağı araçlardır (geniş bilgi için bk. 2006: 185-195). Örneğin hayvan postunun defnedilmede kullanılması Türk kültürünün bir parçasıdır (Zasetsky 1994: 22, Galina 2006: 187). Bu geleneğin Türkmenler tarafından da devam ettirildiği, cenaze merasimlerinde tabutları ipek halılarla örttükleri bilinmektedir (Turkmeniya I, 1929: 86, Galina 2006: 187). Bütün bu cenaze kaldırılması sırasında kullanılan *yaygılar* Türk kültüründe ölümlük halı veya kilimlerin (geniş bilgi için bk. Bekir 2012) ortaya çıkmasına hatta üzerlerinin hayat ağacı motifleriyle işlenmesine neden olmuştur. Uygur Türklerinin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde yazılan *Ferhad ü Şirin* hikâyesinde de bu uygulamanın geçmesi, Türk dünyasında ortak bir gelenek olan bu ölümlük halı veya kilimlerin Uygur Türkleri arasında da var olduğunu gösterir.

Yukarıdaki metinde Ferhad'ın cenazesıyla ilgili vücudunun *harir hullelerle* “ipek<ten yapılmış> cennet elbiseleri” sarılıp kefenine *gûlab* “gülsuyu” dökülüp *hoş kokular* ve *tütsüler* verildiği görülmektedir. Farklı maddi kültür öğelerinin yine cenaze ritüelleri sırasında kullanıldığı dikkat çeker. Timür'ün cenazesinde gül sularıyla yıkanıp ipekli kumaşa sarılarak mahfeye konulduğu belirtilir (Aka 2000: 34). Günümüz Uygur Türklerinde özellikle kefenlemeden sonra kefen gülsuyu serpilmesi ve keçeye sarılması gibi ölüyü uğurlamaya dair çeşitli uygulamalar Ferhad'ın uğurlanışına yakın bir şekilde devam etmektedir. Aşağıdaki satırlar bunu göstermektedir:

*Cenaze yıkandıktan sonra kefenlenir. Kefenlik beyaz kumaştan yapılır, iğne kullanılmaz, kumaşın kendisinden çıkarılan iplerle bağlanır. Erkekler üç kat, kadınlar beş kat kefenlenir. Ependi'ye göre ise erkeklerin kefeni iki kat, kadınların üç kat olur. Kefen iç kefen ve dış kefen diye ikiye ayrılır. İç kefen ölenin boynundan dizlerine kadar olan kefendir. Dış kefen ise bütün vücudu saran kefendir. Kefenin üzerine gül suyu veya zemzem suyu serpilir. Sonra beyaz keçeye sarılarak tabuta konulur (Öger vd. 2013: 52).*

Ömer Baki'nin bir başka eseri *Leyli vü Mecnun*'da yine ölen âşıklar bulunmakta ancak bu eserde ölen Mecnun için benzer cenaze ritüeli düzenlenmemiştir. Sadece kefenlenip tabuta konulduğu ifade edilmek suretiyle hikâye tamamlanmıştır (bk. Alper 2016: 90, 113).

## Sonuç

Doğu Türk yazı dilinin etkin olduğu alanlardan biri olan Kaşgar, Yarkent, Hoten, Aksu, Kuça gibi kültür merkezlerinde 16. yüzyıl başından 18. yüzyıl ortalarına kadar kaleme alınan eserlerden bazılarını tarayarak elde ettiğimiz maddi kültür olgularının bir kısmını ortaya koymaya çalıştık. Bu maddi kültür öğelerinin kullanım alanı ve işlevlerini tespit ederken Türk kültüründe var olup olmadığını gözler önüne sermek için karşılaştırmalar yaptık. Özellikle günümüz Uygur Türklerinde var olan maddi kültür öğelerinin kullanım alanı ve işlevlerinin Türk dünyasında ortak kullanımlar olduğunu gördük. Ölüm, savaş araç gereçleri ve giysilerle ilgili bu dar kapsamlı



araştırmada bile bu maddi kültür olgularına yüklenen anlamlar, inançlar ve değerlerin aracılığıyla geleneklerin ve bölgenin sosyo-kültürel değişiminin takip edilebileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu tür birincil kaynak metinler sadece metin neşri açısından değil Türk kültür tarihinin çeşitli yönlerini aydınlatmak adına da okunup günümüze kazandırılmalı ve ardından bu metinler üzerinde Türk kültür tarihiyle ilgili daha kapsamlı çalışmalar yapılmalıdır.

## KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- Aka, İsmail (2000). *Timur ve Devleti*. Ankara: TTK. 2. Baskı.
- Almas, Turgun (1984). *Uygurlarning Qisqıçâ Tarihi*. Urumçi: Şincian Halk Neşriyatı.
- Alper, Serap (2016). *Ömer Baki Hamse-i Nevayî II: Leyli vü Mecnun*. İstanbul: Kesit Yay.
- **Ar.** Arapça.
- Bakırcı, Fatih (2015). *Doğu Türklük Sahasında Gül ve Bülbül: Salâhî, Gül ü Bülbül I-II*. Saarbücken: Türkiye Alim Kitapları Yay.
- – (2016). *Ömer Baki Hamse-i Nevayî I: Ferhad ü Şirin*. İstanbul: Kesit Yay.
- Buğra, M. E. (1987). *Şarkî Türkistan Tarihi*. Ankara.
- **CTD III** Dankoff, R. J. Kelly (1985). *Mahmūd al-Kāşgarî. Compendium of the Turkic Dialects (Dîwān Luġāt at-Turk) III*. Edited and Translated with Introduction and Indices by Robert Dankoff in collaboration with James Kelly. Cambridge: Harvard University. Sources of Oriental Languages and Literatures 7. Turkish Sources VII.
- Deniz, Bekir (2012) "Türk Dünyasında Ölümlük Halı, Düz Dokuma Yayı ve Keçe Geleneği". *Defin* (Editör: Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- **Doğu T.** Doğu Türkçesi.
- **ED** Clouston, S. G. (1972). *An Etimological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford.
- Ercilasun, A. B., Z. Akkoyunlu (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Esin, Emel (2006). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- **Far.** Farsça.



- Galina, Serkina (2006). "Geçiş Ritüellerindeki Benzerlikler". <http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/galina.pdf>: 185-195.
- Gopuri, Gulam (1986). *Uygur Şiveleri Sözlüğü*, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- İL (1999). *Uygur Tilinin İzahlık Luğiti*. Urumçi: Şincian Halk Neşriyatı.
- Osmanov, A. M. (1997). *İslam Spravoçnik*, Taşkent.
- Öger, Adem vd. (2013). "Uygur Türklerinde Ölüm İle İlgili İnanış ve Adetler". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*. Sayı1/2: 49-64.
- Shaw, R. B. (1880). *A Sketch Of The Turki Language As Spoken In Eastern Turkistan (Kashghar And Yarkand) Part II*. Calcutta: Baptist Mission Press.
- Steingass F. (1982). *Persian-English Dictionary*. London.
- Şeyh Süleymān Efendi-i Özbekî el-Buñhârî, *Luğat-i Çağatay ve Türki-i 'Osmānî*. İstanbul [rümî] 1298, [hicrî] 1300 (1882): İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları. Cilt 13. (2003).
- **TT**. Türkiye Türkçesi.
- **YUyg**. Yeni Uygur Türkçesi.
- **YUyg<sub>Hot</sub>**. Yeni Uygur Türkçesi/Hoten Ağzı.